

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXV

WARSZAWA 2017

NR 1

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Andrzej Klonder
Zastępcy Redaktora — Elżbieta Mazur, Martyna Milewska
Sekretarze Redakcji — Magdalena Bis, Ludmiła Paderewska

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka, Jarosław Dumanowski,
Andrzej Janeczek, Leszek Kajzer, Jan Klápště,
Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Kowalczyk,
Jerzy Kruppé, Maria Nietyksza, Raimo Pullat,
Janusz Sztetyło, Wojciech Szymański,
Andrzej Wyrobisz

Adres Redakcji:
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
<http://www.iaepan.edu.pl/czasopisma/kwartalnik/index.html>
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 81 w. 146

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2016:

Jerzy Kruppé (Uniwersytet Warszawski)
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN)
Maria Nietyksza (Uniwersytet Warszawski)
Patrycja Prządka-Giersz (Uniwersytet Warszawski)
Piotr Taracha (Uniwersytet Warszawski)
Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Skład i łamanie:
Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:
Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 400 egz. Arkuszy wydawniczych 11,5. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w lutym 2017 r., druk ukończono
w kwietniu 2017 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Małgorzata Delimata-Proch, Wypadki losowe oraz inne „wielkie niebezpieczeństwa” w świetle księgi cudów i łask Matki Bożej Świętogórskiej (XVI–XVIII w.)	3
Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Panie Zamoyskie: Anna Franciszka z Gnińskich, Teresa z Potockich i Urszula z Kalińskich — okruchy biografii w świetle korespondencji i aktów ostatniej woli	19
Wojciech Jerzy Górczyk, Cmentarz parafialny w Opinogórze i kaplica grobowa hrabiów Krasieńskich	39
Jerzy Żywicki, Początki budownictwa żelbetowego w Lublinie	55

ŹRÓDŁA

Katarzyna Pękacka-Falkowska, Inwentarz pośmiertny łaźiebника toruńskiego Johanna Zandera (1709)	79
---	----

RECENZJE

Piotr Plisiecki, <i>Rudy i rudnicy na obszarze średniowiecznej Lubelszczyzny (do schyłku XVI wieku)</i> — Elżbieta Kowalczyk-Heyman	97
Wojciech Siwiak, <i>Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)</i> — Magdalena Bis	102
<i>Staropolskie przepisy kulinarne. Receptury rozproszone z XVI–XVIII w. Źródła drukowane</i> , wyd. i oprac. Jarosław Dumanowski, Dorota Dias-Lewandowska, Marta Sikorska — Andrzej Klonder	106
Ewa Barylewska-Szymańska, <i>Od piwnic po strych. Wnętrza domów gdańskich drugiej połowy XVIII wieku</i> — Magdalena Bis	108

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

<i>Użytki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych</i> , red. Justyna Żychlińska, Anetta Głowacka-Penczyńska, Andrzej Klonder — Magdalena Bis	119
<i>Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze</i> , red. Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pačevicius, Stanisław Roszak — Andrzej Klonder	124
<i>Von Degen, Segeln und Kanonen — Der Untergang der Prinzessin Hedvig Sofia</i> , red. Kirsten Bauman, Rolf Bleile — Andrzej Klonder	125

KRONIKA NAUKOWA

Pamięci profesora Leszka Kajzera (11 VIII 1944–25 IX 2016) — Stanisław Kołodziejcki	127
„ <i>Inter arma non silent musae</i> . Rezydencja i wojna”, XI konferencja naukowa z cyklu „Interdyscyplinarne badania założeń rezydencjonalnych i obronnych”, Warszawa, 6 grudnia 2016 r. — Wojciech Bis	131
„Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie — nowe spojrzenie”, konferencja w Ciechanowie, 10 października 2016 r. — Aleksandra Lis	135
Michael Moosbrugger, „Winemaking in the Danube Area in the early 19th century”, odczyt w Klubie Historii i Kultury Wina przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, 26 października 2016 r. — Gabriel Kurczewski	136

„Zamek Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie —
nowe spojrzenie”, konferencja w Ciechanowie,
10 października 2016 r.

W Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie zorganizowano konferencję naukową, podczas której przedstawiono osiem referatów podsumowujących wieloletnie badania dziejów zamku w Ciechanowie.

Zebranych przywitał dyrektor muzeum, dr Antoni Krzysztof Sobczak. Obrady poprowadziła prof. dr hab. Elżbieta Kowalczyk-Heyman. W sesji, oprócz naukowców, udział wzięli przedstawiciele jednostek samorządowych, w tym władz powiatu, a także Rady Muzealnej.

Pierwszy referat, „Wstęp historyczny dotyczący zamku”, przedstawiła prof. Elżbieta Kowalczyk-Heyman (Uniwersytet Warszawski). Zaprezentowała źródła pisane, toponomastyczne oraz archeologiczne do najdawniejszych ciechanowskich dziejów. Szczególną uwagę poświęciła okolicznościom powstania zamku, które nadal pozostają kwestią sporną.

Mgr Marek Piotrowski (Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie) zaprezentował referat „Badania archeologiczne i nadzory na zamku w Ciechanowie w latach 2003–2015”, w którym przedstawił prace wykopaliskowe prowadzone od 1955 roku. Dużo miejsca poświęcił problemowi datowania zamku. Poruszył także kluczowe zagadnienia związane z poszczególnymi etapami jego budowy, takimi jak powstanie mostu, bramy wjazdowej oraz bruku, do których nowe przesłanki pojawiły się podczas badań archeologicznych prowadzonych od 2003 roku.

„Wyniki badań archeologicznych na zamku w Ciechanowie w 2008 roku” przedstawił mgr Zbigniew Mieczkowski (Muzeum Mazowieckie w Płocku). Przeprowadzono wtedy nadzory, których założeniem było dotarcie do pierwotnej warstwy, na której posadowiono zamek. W wyniku prac odkryto grupę pali drewnianych, których wiek określono na podstawie datowania dendrochronologicznego na przełom 1399 i 1400 roku. Wedle Autora referatu znalezisko to należy wiązać z najstarszą fazą użytkowania zamku, z działalnością Janusza I.

Mgr Aleksandra Lis (Studium Doktoranckie Instytutu Archeologii i Etnologii PAN) zaprezentowała „Najnowsze wyniki opracowania ceramiki pochodzącej z zamku z lat 1984–1988”. Autorka opracowała zespół średniowiecznych naczyń ceramicznych uzyskanych w toku prac wykopaliskowych prowadzonych przez Ewę Rytter na obszarze tzw. zabudowań zachodnich, które według szesnastowiecznej lustracji zajmowała służba. Krótko przedstawiła opracowane przez Krzysztofa Ciuka zbiory wyrobów glinianych z badań przedbramia oraz dziedzica zamku ciechanowskiego. Szczególną uwagę zwróciła na zróżnicowanie zabytków z poszczególnych części zamku. Podjęła także próbę wskazania miejsca ceramiki ciechanowskiej w mazowieckiej wytwórczości garncarskiej.

Po przerwie mgr Marek Piotrowski wygłosił komunikat „Topór — zabytek zmieniający datowanie zamku”. Odkryty w toku nadzorów zabytek poddano kompleksowej konserwacji, która pozwoliła na jego dokładne rozpoznanie. Na podstawie radiowęglowej metody datowania czas jego powstania określono na rok 1290. Warto zwrócić uwagę, że identyczny zabytek odkryto na grodzisku w Winiczu, w województwie warmińsko-mazurskim.

Referat „Na tropie dokumentacji zamku w zbiorach AGAD” przedstawił mgr Adam Pszczółkowski (członek Sekcji Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN). Podkreślił on bardzo nikły stopień rozpoznania źródeł pisanych do dziejów zamku oraz istnienie znacznej grupy nieprzejrzanych dotąd dokumentów, potencjalnie zawierających nowe informacje dotyczące obiektu.

Mgr Izabela Jakubowska (Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie) zaprezentowała „Podsumowanie wyników — nadzór na dziedzińcu zamku w 2015 roku”. Celem prowadzonych wówczas prac była konserwacja i zabezpieczenie Domu Dużego. W ich toku odkryto różnorodne zabytki, które aktualnie stanowią przedmiot opracowania.

Mgr Marek Piotrowski (Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie) przedstawił referat „Dachówki — nowy problem badawczy. Nadzory 2014 roku”. Zainteresowanie badacza tą grupą ceramiki budowlanej wiąże się z odkryciem dużej liczby zabytkowych dachówek podczas nadzorów prowadzonych przy północnym murze obwodowym. Najprawdopodobniej są to elementy pokrycia dachu Domu Dużego. W polskim piśmiennictwie przedmiotu ta kategoria zabytków nie stanowiła dotychczas szczególnego przedmiotu badań. Brakuje metod, które pozwoliłyby na sprawne klasyfikowanie i opisywanie tych wyrobów. Specjalnych trudności nastręcza mierzenie poszczególnych dachówek. Aktualnie opracowuje się w muzeum optymalny sposób ich pomiaru. Ciekawym zagadnieniem badawczym jest próba wskazania miejsca (lub miejsc) produkcji tego rodzaju ceramiki budowlanej.

Po referatach wywiązała się ciekawa dyskusja. Dotyczyła ona między innymi datowania śladów domniemanej wieży drewnianej, odkrytej pośrodku bruku kamiennego. Według datowania dendrochronologicznego powstała ona w 1370 roku. Być może stanowiła element istniejącej w tym miejscu pogranicznej twierdzy refugialnej, poprzedniczki zamku. Przedmiotem dyskusji było także znalezisko płomby w obrębie bruku kamiennego. Na jej podstawie wydawano kiedyś czas jego powstania na pierwszą połowę XVI wieku.

Na zamku ciechanowskim prowadzono długotrwałe prace wykopaliskowe, niestety ich wyniki opublikowano w nikłym stopniu. Niezwykle różnorodna tematyka przedstawionych referatów, prezentujących jeden tylko obiekt, unaoczniała olbrzymie możliwości, jakie niesie jego badanie zarówno przez historyków, jak i archeologów.

Materiały konferencyjne opublikowane zostaną w kolejnym numerze *Ciechanowskich Studiów Muzealnych* w roku 2017.

Po zakończeniu obrad zwiedzano wystawę mieszczącą się w pawilonie usytuowanym na miejscu Domu Małego oraz w obu basztach. W Domu Małym zaprezentowano zabytki ruchome, między innymi zbiór naczyń do picia, oraz piec odsłonięte podczas wieloletnich badań zamku. W basztach zainscenizowano, z pomocą lokalnej grupy rekonstrukcyjnej, wydarzenia z jego historii.

Aleksandra Lis

(Warszawa)

Michael Moosbrugger, „Winemaking in the Danube Area in the early 19th century”, odczyt w Klubie Historii i Kultury Wina przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, 26 października 2016 r.

Klub Historii i Kultury Wina został powołany przez członków Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki w czerwcu 2015 r., w celu promowania badań nad różnymi aspektami historii wina w Polsce. Oprócz cyklicznych spotkań naukowych organizuje co roku, w styczniu, ogólnopolskie sesje naukowe.

Cykl spotkań klubowych w roku akademickim 2016/2017 został zainaugurowany 26 października 2016 r. odczytem austriackiego winiarza, Michaela Moosbruggera, „Winemaking in the Danube Area in the early 19th century” („Winiarstwo w dolinie Dunaju na początku XIX wieku”). Spotkanie odbyło się w siedzibie Stowarzyszenia Historyków Sztuki, w kamienicy Fukirowskiej, przy Rynku Starego Miasta 27 w Warszawie.

Michael Moosbrugger od roku 1996 zarządza należącym do klasztoru cystersów w Zwettl majątkiem Gobelsburg, na który składa się kilkadziesiąt hektarów cennych, historycznych